

עוד לעניין ההלכה הצדוקית

בגיליון מס' 6 של קתדרטיס (סתיו תשס"ז 2006, עמ' 147–162) נתפרסם מאמר ביקורת של יורם ארדר על ספרו של אייל רגב, *הצדוקים והלכתם – על דת וחברה בימי בית שני*, שיצא לאור בשנת תשס"ה. בעמודים הבאים אני מבקש להרחיב בשתי סוגיות שיש להן חשיבות להבנת הכתות בימי הבית השני.

א. המחלוקת בעניין אחריות האדון לנזקי עבדו

את דיונו במחלוקת זו (בעמ' 107–109) פתח רגב בציטוט המשנה,¹ כדלקמן:

אומרים צדוקים: קובלין אנו עליכם פרושים! שאתם אומרים: שורי וחמורי שהזיקו – חיבין, ועבדי ואמתי שהזיקו – פטורין. מה אם שורי וחמורי שאיני חיב בהן מְצוֹת, הרי אני חיב בנזקן, עבדי ואמתי שאני חיב בהם מצות, אינו דין שאהא חיב בנזקן? אמרו להם: לא, אם אמרתם בשורי וחמורי, שאין בהם דעת, תאמרו בעבדי ובאמתי שיש בהם דעת? שאם אקניטנו ילך וידליק גדישו של אחר ואהא חיב לשלם.

בפירושו למשנתנו אומר רגב:

ההלכה המיוחסת כאן לפרושים עולה בקנה אחד עם הלכות חז"ל, הקובעות כי העבד פטור מלשלם, ויש לזכור כי לעתים קרובות אין לו נכסים לשלם מהם.² . . . הצדוקים אומרים כי כיוון

1 ידיים ד, ז.

2 בהערה 28 על אתר כותב רגב: 'על פטירת העבד מתשלום ראו: משנה, פאה ג, ח' [מראה המקום שגוי ואין מדובר בו כלל בעניין זה]. בהמשך ההערה מובאת המשנה הנכונה: 'אמנם חלה עליו חובה לשלם לאחר שהשתחרר (משנה, בבא קמא

שאדם חייב לכסות על הנזק שגרמו בהמות שבבעלותו, אף שאין לו שליטה על מעשיהן, הרי גם נזקים שגרמו בני אדם שבבעלותו, עבד או אמה, הם באחריותו. הם [דהיינו הצדוקים. ד"ר] מוצאים חיזוק לדעתם בכך שמדובר בבני אדם ש'יש בהם דעת', כלומר שלאדוניהם של העבדים אמורה להיות שליטה מסוימת על מעשיהם, והרי תפקידם הוא למלא את הוראות אדונם³. . . כנגד זאת הפרושים מתעלמים מן הקרבה בין הבהמה לעבד בחוק המקראי ומדגישים את חוסר ההיגיון המעשי שבגישת הצדוקים, שכן דעתו של עבד עשויה להיות מנוגדת לדעת אדוניו. בהמה לא תזיק בכוונה תחילה כדי לפגוע בבעליה, אולם הדין הצדוקי משאיר את האדון בלתי מחוסן מפני ניסיון של עבדו לפגוע בכיס בעליו על ידי גרימת נזק מכוון (כל זאת כמובן בתנאי שהנזק שגרם העבד לא היה בהוראת אדוניו, שהרי במקרה זה שלוחו של אדם כמותו). . . חוקרים אחדים הראו שעמדת הצדוקים קרובה לעמדה שהייתה מקובלת במסופוטמיה, ביוון וברומא.⁴

* * *

התאור דלעיל לוקה בחסר והמחבר נמנע מלהכריע במחלוקות בין החוקרים. להלן אנסה להשלים במקצת את החסר. הכלל המשפטי: 'מה שקנה עבד קנה רבו' נהג בישראל,⁵ ביוון וברומי. על סולון נאמר⁶

כי –

הוא תיקן חוק צודק, כפי שהכול מודים, שהאדון, אשר אצלו עובדים העבדים יפרע את דמי העבירות והנזקים שיגרמו

ת, ז [צ"ל: ח, ד], אך, מסביר רגב, הסיכויים שהניזוק יקבל פיצוי על מעשי העבד קלושים.

3 כאן הפך רגב את היצירות: הפרושים הם המנמקים את עמדתם בכך שהעבדים יש בהם דעת, ואילו הצדוקים בכך שאדונם 'חייב בהם מצות'.

4 בהערה 32 על אתר מפנה רגב לעבודותיהם של הלשר, בלקין, אלבק (שגם מפנה לחוקי סולון באתונה של ראשית המאה השישית לפנה"ס), אורבך וכהן.

5 ראו בבלי פסחים פח ע"ב.

6 ראו היפרידס, נגד אֶתְנוֹגֶנֶס III (V), 22.

העבדים. ובדין! שהרי אם העבד יעשה משהו טוב או ישתכר שכו, הדבר יהיה של בעליו.
היוריסט הרומי גאיוס, בן המאה ה-2 לסה"נ, ניסח את החוק הרומי כך:⁷

העבדים הם אפוא תחת סמכות [potestas] אדוניהם. סמכות זו מעוגנת בחוקת העמים [ius gentium], שהרי אצל כל העמים במידה שווה יכולים אנו להבחין שלאדונים יש סמכות לחיים ולמוות [vitae necisque] לגבי עבדיהם; ומה שקנה עבד קנה רבו [et quodcumque per servum adquiretur, id domino adquiretur].
חרף הכלל הזה הייתה קיימת במציאות התופעה שיש קנין לעבד בלא רבו, ובייחוד כסף או עסק מסחרי או תעשייתי שניתן לעבדים על-ידי אדוניהם, והללו היו משקיעים את הכסף או מנהלים את העסק באופן עצמאי.⁸

בפפירוס מאמצע המאה ה-3 לפסה"נ המשקף את החוק האלכסנדרוני, נאמר:⁹

על עבד המכה בן חורין. אם העבד או השפחה יכו את בן החורין או את בת החורין, הוא יולקה לא פחות ממאה מלקות, או אם האדון יודה בדבר הוא ישלם בעד העבד קנס כפול מן הקנס שנקבע לבן חורין [כלומר לבן חורין המכה בן חורין].
לעיל הזכרנו את המשנה (בבא קמא ח, ד), שלפיה:
העבד והאשה פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין; אבל משלמים לאחר זמן: נתגרשה האשה, נשתחרר העבד – חייבים לשלם.

7 ראו Gaius, Institutiones I, 52.

8 באתונה הם נקראו 'הדרים בחוץ' [choris oikountes], הם גרו מחוץ לבתי אדוניהם, עבדו באומנותם ושילמו לאדוניהם סכומים מסוימים מרווחיהם. ברומא הכסף הזה נקרא peculium. ראו למשל פלוטרכוס, חיי קאטו הזקן, כא, 7–8; האוואנגליון ע"ש לוקאס יט, 11 ואילך; ע"ש מתאי כה, 14 ואילך. למקורות תלמודיים המעידים על רכוש וכספים שהיו בידי עבדים, עיינו אצל אורבך (הערה 10 להלן, עמ' 158–159), ואכמ"ל.

9 ראו A. S. Hunt and C. C. Edgar (eds.), *Select Papyri*, II, Loeb Classical Library 1956 [1934], no. 202.

אפרים א' אורבך טען שעמדת ההלכה נובעת מן הקניין שיש לעבד, ומן ההתנגדות להלקאת העבד; וכן, שעמדת הפרושים באה להגן על האדון מפני נקמנות העבד.¹⁰ קשה לקבל פירוש זה. שכן לא לכל העבדים היה רכוש, ועל כן נוצר מצב שבו הנפגע אינו זוכה להגנת החוק. זאת ועוד. הטיעון של הפרושים איננו מתייחס לעיקרון אלא למקרה מיוחד, שבו ירצה העבד להתנקם באדונו. יוצא מן הכלל כזה איננו צריך לבטל בכל מקרה את אחריות האדון לנזק רגיל שגורם עבדו, גם אם במקרה כזה ישוחרר האדון מאחריותו. נוסף על כך, מצב כזה פותח פתח לקנוניה בין האדון לעבדו נגד צד שלישי. דיוניסיוס מהליקרנסוס מעיד וקובל על מעשים ממין זה שקרו בעת שהותו ברומי, בשליש האחרון של המאה ה-1 לפסה"נ:¹¹

הדברים הגיעו למצב כזה של ערבוביה והמסורת האצילה של הרפובליקה נעשתה כה מקולקלת ומוכתמת, עד שאנשים שנתעשרו על ידי גזל, פריצות לבתים, זנות וכל אמצעי שפל אחר, קונים את חירותם בכסף בדרך כזו ומיד נעשים רומאים.¹² אחרים שהיו נאמניהם ועוזריהם של אדוניהם במעשי הרעלה, רצח ופשעים נגד האלים והמדינה, מקבלים מהם פרס זה.¹³

אגב דיונו במקומה של הפרשנות במשפט היהודי והרומי, נדרש דאובה למחלוקת בין הפרושים לצדוקים בעניין אחריות האדונים לנזקי עבדיהם.¹⁴ כפי שראינו, הצדוקים הביאו תימוכין לעמדתם על-ידי לימוד קל וחומר מדיני התורה, המטילים על הבעלים את האחריות לנזקי בהמתם (ראו שמות כא: לה ואילך).¹⁵ הפרושים

10 ראו א"א אורבך, 'הלכות עבדים כמקור להיסטוריה החברתית בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד', ציון כה (תש"ך), עמ' 159–160.

11 קדמונית רומא ד, 4–8.

12 עבד של אזרח רומי שנשתחרר כחוק זכאי לקבל את האזרחות הרומית.

13 דהיינו שחרור מעבדות ובעקבותיו אזרחות רומית.

14 ראו D. Daube, 'Texts and Interpretation in Roman and Jewish Law,' The Jewish Journal of Sociology III (1961), pp. 12, 19.

15 מידת קל וחומר היא אחת המידות שהתורה נדרשת בהן, ופירושה מן הקל — החשוב פחות, לתמור — החשוב יותר. בלטינית: a minori ad maius. במשנת ידים המצוטטת בתחילת המאמר משמשת תיבת 'דין' במוכח זה.

ערערו על תקפות ההשוואה ופטרו את הבעלים מאחריות, בטענה שהעבד הוא יצור תבוני ועל כן הוא עלול ליזום גרימת נזק לאחרים כדי להתנקם באדוניו. את בעיית החשש הזה המקנן בלב האדונים – אומר דאובה – פתרו הרומאים בקובעם שהאדון יכול להשתחרר מאחריותו הכספית אם יסגיר את עבדו המזיק לידי הניזוק. לדעת פינקלשטיין, הפרושים שהיו דלי אמצעים לא יכלו להחזיק עבדים, ועל כן לא הדריכה בעיית אחריות האדון את מנוחתם. דאובה דחה הסבר זה, באומרו: ראשית, רכושו של פרושי עלול היה להינזק על ידי עבדו של צדוקי, ולפי עמדת הפרושים הוא לא יקבל על כך כל פיצוי; ושנית, אם רוב העבדים היו בידי הצדוקים, היינו מצפים שדווקא הם יתנגדו להטלת האחריות לנזקי עבדיהם על הבעלים. ההסבר של דאובה לעמדת הצדוקים הוא, שהשיקול של קיום הגנת החוק על רכושו של אדם גבר אצלם על סיכון מסוים של אפשרות לנקמות מכוונת מצד העבד.

ב. המחלוקת בעניין כתיבת התורה שבעל פה

ביוון הקדומה אנחנו עדים לתקשורת בעל פה ביצירות של משוררים, כגון הומרוס, בפעילות הפוליטית באתונה הדמוקרטית, ואף בהסתמכות על עדים ולא על כתיבה בחוזים ובצוואות. גם במאות ה-5 וה-4 לפסה"נ, כאשר גבר השימוש בכתיבה, עדיין לא הייתה המילה הכתובה מקובלת על הכול. בדיאלוג *פיידדוס* שם אפלטון בפי סוקרטס הסתייגות מהעלאת דברים על הכתב.¹⁶ וכך הוא אומר (שם 275b-274c-e; התרגום שלי. ד"ר):

16 ראה הערך "Orality" ב-1072, p. 1996, *Oxford Classical Dictionary*³.

יש בידי לספר שמועה מן הראשונים,¹⁷ אך רק הם עצמם יודעים את האמת. . . שמעתי כי בקרבת נאוקרטס שבמצרים שכן אחד מאלי המקום הקדמונים, אשר הציפור הקדושה שלו קרויה איביס; שמו של האל¹⁸ תוות. הוא היה הראשון שהמציא את הספרות ואת החשבון ואת הגאומטריה והאסטרונומיה, ובנוסף את משחקי הפסיפסים והקוביה, ואף את אותיות הכתב. באותה העת היה מלך מצרים כולה תמוס, [אשר ישב] בעיר הגדולה של המחוז העליון, שהיוונים קוראים לה תבאי המצרית, ולא קוראים הם אָמוֹן. אליו הלך תוות, הראה לו את האומנויות,¹⁹ ואמר שיש למסור אותן לשאר המצרים. . . אומרים שתוות הרצה לפני תמוס באריכות את דעתו על כל אומנות ואומנות, אשר יארכו הדברים לפרט אותם. כאשר הגיע לאותיות הכתב, אמר תוות: 'המדע הזה, הו המלך, יגדיל את חכמתם של המצרים. שכן הומצא כסם מרפא לזיכרון ולחכמה'. אך המלך ענה: 'הו

17 = *akoê tôn proterôn*. שמועה או שמעתא בספרות התלמודית פירושה מסורת הלכית. עקביא בן מהלאל שנתנדה כתוצאה ממחלוקת בינו ובין חכמים, הסביר בשעת מיתתו לבנו (משנה, עדויות ה, ז): 'אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים; אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתי'. גם רבי אליעזר בן הוקנוס דבק בשמועותיו. בבבלי סוכה כא ע"א הוא אומר: 'לא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם'. ובמסכת ידים ד, ג הוא אומר: 'מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו עד הלכה למשה מסיני, שעמון ומואב מעשרין מעשר שני בשביעית'. מסיבה זו הוא פוסק כדעת הצדוקים (ראה להלן אחרי הערה 31), המשקפת את עמדת ההלכה הקדומה, ואומר (בבלי בבא קמא פד ע"א): 'עין תחת עין — ממש'. וכך גם בפירושו לדברים כב: יז: 'ופרשו השמלה לפני זקני העיר' . . . ר' אליעזר אומר: דברים ככתבם' (ספרי דברים פ"א ר"ז; מהדורת פינקלשטיין, עמ' 270. פינקלשטיין אימץ את הגרסה הקשה יותר, *lectio difficilior*, 'רבי אליעזר בן יעקב', הנקריית בכתב יד אחד של הספרי מתוך שישה כתבי יד, וכן בירושלמי כתובות פ"ד ה"ד כח רע"ג, ובבבלי שם מו ע"א). בגלל דבקותו זו גם הוא נתנדה בעקבות המחלוקת בינו ובין חכמים בעניין 'תנורו של עכנאי'. ראו עכשיו מאמרו הממצה של י' ברנד, 'תנורו של עכנאי' — אגדה בלב פולמוס', תרביץ עה (תשס"ו), עמ' 437–465, על המקום החשוב שתפסה המחלוקת הזאת בפולמוס היהודי-הנוצרי בימי הביניים.

.daimôn = 18

.technai = 19

תוות הגדול באומנים! דבר אחד הוא להיות בעל יכולת ליצור את האומנות, אולם דבר אחר הוא לשפוט איזו מידה של נזק או תועלת מזומנים לאלו העתידים להשתמש בה. ועכשיו אתה, מפאת היותך אבי אותיות הכתב, אומר את ההיפך ממה שיש ביכולתך. כי הן תגרומנה לשכחה בנפשות לומדיהן מחוסר תרגול של הזיכרון, כיוון שיבטחו בכתב מבחוץ על-ידי סימנים זרים ולא יעלו אותם בזכרונם מבפנים על ידי עצמם. לא המצאת אפוא סם מרפא לזיכרון אלא להיזכרות; אתה מספק לתלמידים דבר הנראה כחכמה, לא את החכמה האמתית. כי משירבו לשמוע לך הם ייחשבו בלא לימוד לבעלי חכמה רבה, בהיותם ברוב המקרים חסרי ידע וקשים לבריות, משנעשו חכמים בעיני עצמם במקום חכמים.

* * *

בפרק 'פרסומה של המשנה' סיכם שאול ליברמן ואמר כי – 'כתוב ומונח' מקביל ל'פרסום'. 'ספר גזירתא' של הצדוקים היה 'כתוב ומונח', וכל-אימת שנתעוררה שאלה, בא הספר והכריע בדבר.²⁰ בלשון אחרת, ספר-חוקים זה הוצא לאור. מגילת תענית היתה כתובה ומונחת ('כתיבא ומנחא'), כלומר פורסמה. לאחר חתימת התלמוד כתבו והניחו ('כתבין ומנחין') את ההלכות, כלומר פרסמו אותן. . . . אנו מגיעים עתה לידי מסקנה, שהמשנה לא פורסמה בכתב. אבל יש לנו ראיות מספיקות כדי לקבוע שפורסמה בדרך אחרת. היתה *ekdosis* [= פרסום] שבעל-פה, מהדורה סדורה וקבועה של המשנה, שנשנתה על-ידי התנאים בבית-המדרש. התנא (= השוֹנֵה) למד על-פה פרקי-משנה מסוימים, ולאחר מכן היה חוזר עליהם בבית-המדרש בפני גדולי בעלי-ההלכה. 'תנאים' אלו תלמידים היו, שנבחרו לתפקיד זה בשל כוח-זכרונם המיוחד, אף-על-פי שלא תמיד היו מצוינים בבינה יתירה. החכמים תיארו תנאים אלו ואמרו:²¹ 'רטיין מגושא ולא ידע מאי אמר. תני תנא ולא ידע מאי אמר' (לוחש האמגוש

20 מגילת תענית ד, מהדורת ליכטנשטיין, עמ' 75.

21 בבלי סוטה כב ע"א.

ואינו יודע מהו אומר. שונה התנא ואינו יודע מהו אומר). . .
מסירת המשנה לשינון על-פה ושנייתה בבית-המדרש זה
פרסומה. . . ברור שהתנא היה מעין ספר חי, או, כפי שתיארו
התלמוד הבבלי,²² 'צנא דמלי ספרי' (סל מלא ספרים).²³

* * *

ליברמן (הערה 23 לעיל) הזכיר אגב אורחא את המסורת שבמגילת
תענית, שלפיה היה לצדוקים 'ספר גזרות' **כתוב**, ואילו הפרושים
התנגדו לא רק לכתוב בו, אלא לעצם כתיבתו. נעשו נסיונות ליישב
את דברי המגילה עם המסורת שאצל פלאוויוס יוספוס לגבי
המחלוקת בין הפרושים לצדוקים בנושא זה. במבוא (עמ' 22) כותב
רגב:

מעניין במיוחד האופן שיוסף בן מתתיהו מגדיר את פרשנות
המקרא של הצדוקים ואת נאמנותם ל'חוקים', כלומר להלכה.
הוא מסביר כי הצדוקים דוחים את מסורת האבות שהפרושים
מסרו לעם ואיננה כתובה בתורת משה, שכן רק את החוקים
הכתובים יש לשמור וכי בסוגיה זו היו בין הפרושים לצדוקים
חילוקי דעות של ממש.²⁴

ובמקום אחר (עמ' 220) הוא מוסיף:

אורבך ואחרים סברו שיוסף בן מתתיהו נדרש למעשה לשאלה
אם יש לחקוק את החוקים בכתב או לשמרם בעל-פה. אינני
מקבל דעה זו משום שהבחנתו של יוסף בן מתתיהו היא בין
חוקים כתובים לחוקי המסורת, ולא בין כתיבת חוקים למסירתם
בעל-פה. והרי ניתן להעלות על הכתב גם את החוקים המועברים

22 מגילה כח ע"ב.

23 ספרו של ליברמן (S. Lieberman, *Hellenism in Jewish Palestine*, New York)
(1950) תורגם לעברית על-ידי א"א הלוי (יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים
תשכ"ג). הקטעים שהבאתי לקוחים מעמ' 215–218 של התרגום. ספר זה נרשם
בביבליוגרפיה של רגב, אך לא נעשה בו שימוש.

24 קדמוניות יג, 297–298.

במסורת, אלא הסתפקות בחוקים שכבר נכתבו מנוגדת לחיבור
חוקים נוספים מכוחה של מסורת כלשהי.²⁵

* * *

מה בא יוספוס להשמיענו? בקדמוניות היהודים (יג, 288–295) אנו
שומעים שיוחנן הורקנוס היה תלמידם וחביבם של הפרושים. הוא
הזמין אותם לסעודה, שבה אמר אחד המסובים בשם **אלעזר**, **'איש**
בעל מידות רעות מטבעו ושמח למחלוקת', כדברים האלה:

כיוון שדרשת לדעת את האמת, אם חפץ אתה להיות צדיק הנח
את הכהונה הגדולה ודַיִךְ בשלטון על העם. . . כי שמענו מפי
הזקנים שאמך הייתה שבויה בעת שאנטיוכוס אֶפִיפָנְס מָלַךְ.
אולם שקר היה הדבר, והורקנוס נתמלא קָמָה על האיש, וכל
הפרושים רגזו עד מאוד.

כאן התערב צדוקי אחד בשם יונתן והסית את הורקנוס נגד הפרושים.
כאשר הללו סירבו לומר שאלעזר חייב מיתה על הוצאת דיבה אלא רק
מלקות ואזיקים, טען יונתן שדברי אלעזר נאמרו על דעתם. בהמשך
(סעיף 297) כותב יוספוס:

ὄτι νόμιμά τινα παρέδοσαν τῷ
δήμῳ οἱ Φαρισσαῖοι ἐκ πατέρων διαδοχῆς, ἅπερ οὐκ
ἀναγγράπται ἐν τοῖς Μωυσέως νόμοις, καὶ διὰ τοῦτο
ταῦτα τὸ Σαδδουκαίων γένος ἐκβάλλει, λέγον ἐκεῖνα δεῖν
ἠγεῖσθαι νόμιμα τὰ γεγραμμένα, τὰ δ' ἐκ παραδόσεως
τῶν πατέρων μὴ τηρεῖν.

[nyn de delôsai boulomai hoti *nomima* tina paredosan tō demō
hoi Pharisaioi ek paterōn diadochēs, haper ouk anagegraptai *en*
tois Mōyseōs nomois, kai dia touto to tōn Saddoukaiōn genos

25 'לדבריו של אורבך ראו אורבך, תשי"ח, עמ' 181–182. כוונת רגב למאמרו
של א"א אורבך, 'הדרשה כיסוד ההלכה ובעיית הסופרים', תרביץ כז (תשי"ח), עמ'
166–182 = אפרים א. אורבך, ההלכה: מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים 1984,
עמ' 69–78. להלן אביא את דבריו של אורבך על פי המספור שבספר הנ"ל. בעמ'
251–261 דן רגב בהרחבה במקורות שיידונו להלן.

ekballei, legon *ekeina dein hêgeisthai nomima ta gegrammena,*
ta d' ek paradoseôs tôn paterôn mê têrein.]

בשנת 1933 תרגם לאנגלית ראלף מרכוס את הקטע דלעיל כך:²⁶

For the present I wish merely to explain that the Pharisees had passed on to the people certain *regulations* handed down by former generations and not recorded *in the Laws of Moses*, for which reason they are rejected by the Sadducean group, who hold that only *those regulations should be considered valid which were written down (in Scripture)*, and that *those* which had been handed down by former generations²⁷ need not be observed.

אברהם שליט הלך בעקבות מרכוס בתרגומו שיצא לאור בשנת 1963,
כדלקמן:

עכשיו רוצה אני להגיד, שהפרושים מסרו לעם כמה הלכות
ממסורת אבות שלא נכתבו בתורת משה, ומשום כך דוחה אותם
כת הצדוקים, האומרת שיש לחשוב לחוקים (רק) את הכתובים,
ואילו אלה שממסורת-אבות אין (חובה) לשמור [העיבוי שלי.
ד"ר].

* * *

nomos הוא שם עצם ממין זכר ופירושו חוק. הוא הועתק לעברית
על-ידי נימוס. בלשון רבים nomoi הועתק על ידי נימוסות. למשל,
במדרש בראשית רבה²⁸ נאמר: 'והיה כאשר תריד' וגו' (בראשית
כז:מ) – אמר לו [דהיינו יצחק לעשו]: את יש לך ירידים והוא [דהיינו
יעקב] יש לו ירידים; את יש לך נימוסות והוא יש לו נימוסות'.
התיבות nomos ו-nomoi מציינות את התורה גם אצל סופרים
פגאנים.²⁹ nomimon, ובלשון רבים nomima, הוא שם תואר ממין

26 יצא לאור בהוצאת Loeb Classical Library, Josephus, *Jewish Antiquities*, vol. VII, p. 376.

Lit. 'by the fathers.'

28 סז; מהדורת תאודור-אלבק, עמ' 762.

29 ראו M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I, Jerusalem 1974, p. 163, no. 52; p. 364, no. 148.

סתמי (neutrum). מרכוס תרגם את תיבת nomima על-ידי תקנות, ושליט על-ידי הלכות. לכן טעות בידי מרכוס כשהוסיף את התיבות in Scripture, דהיינו בתורה, כי בתורה כתובים nomoi = חוקים, ולא nomima – תקנות; וטעות בידי שליט כאשר תרגם 'שיש לחשוב לחוקים', את תיבת nomima, בעוד שקודם לכן הוא תרגם תיבה זו על ידי הלכות. אילו זאת הייתה כוונת יוספוס היה עליו לכתוב: ekeinous dein hêgeisthai nomous tous gegrammenous. יוספוס הקפיד על ההבחנה בין nomoi ל-nomima. כאשר אלכסנדרה-שלומציון, אלמנתו של ינאי, הפקידה את השלטון בידי הפרושים, היא החזירה ליושנן את ה-nomima שתיקנו הפרושים על פי מסורת האבות, שבוטלו על ידי חמיה יוחנן הורקנוס.³⁰ במקום אחר³¹ מוסר יוספוס על השתלטות הפרושים בלשון דומה, ומציין שהם מפרשים באופן מדוקדק את ה-nomoi = החוקים = תורת משה.

* * *

לעיל הבאתי את דברי רגב (בעמ' 220) החולק על פירושו של אורבך על סמך תרגומו השגוי של שליט. בהמשך שם (עמ' 220–221) כותב רגב:

עם זאת אורבך מצא סימוכין לעמדתו מחוץ לדברי יוסף בן מתתיהו, ולכן עדיין אין לפסול על הסף את מסקנתו הסופית באשר לצדוקים. אין ספק שהחכמים נמנעו במשך דורות מלהעלות הלכות על הכתב ובחרו לשמרן בעל-פה. אשר לצדוקים אורבך הסתמך על הסכוליון למגילת תענית (כתב יד אוקספורד... .) שייחס ל'בייתוסין' 'ספר גזרות'.

להלן ציטט רגב באופן חלקי את כתב יד אוקספורד. במקום זה אביא במלואו את הנוסח האקלקטי שהוציא לאור ליכטנשטיין,³² כדלקמן:

30 ראו קדמוניות היהודים יג, 408.

31 מלחמת היהודים א, 110.

32 ראו H. Lichtenstein, 'Die Festenrolle, eine Untersuchung zur jüdisch-hellenistischen Geschichte,' *Hebrew Union College Annual* 8–9 (1932–1933), p. 331.

בארבעה בתמוז עדה ספר גזרתא. מפני שהיה כתוב ומונח לצדוקים ספר גזרות אלו שנסקלין ואלו שנשרפין אלו שנהרגין ואלו שנחנקין. וכשהיו יושבין ואדם שואל ומראין לו בספר, אומר להם: מנין שזה חיב סקילה וזה חיב שרפה וזה חיב הריגה וזה חיב חניקה? לא היו יודעין להביא ראיה מן התורה. אמרו להם חכמים: הלא כתוב 'על פי התורה אשר יורוך' וגו' (דברים יז:יא) – מלמד שאין כותבין הלכות בספר. דבר אחר: ספר גזרתא, שהיו ביתוסין אומרים 'עין תחת עין' (שמות כא:כד; ויקרא כה:כ) – הפיל אדם שן חברו יפיל את שנו סמא עין חברו יסמא את עינו, יהו שוים כאחד. 'ופרשו השמלה לפני זקני העיר' (דברים כב:יז) – דברים ככתבן. 'וירקה בפניו' (דברים כה:ט) – שתהא רוקקת בפניו. אמרו להם חכמים: והלא כתוב 'התורה והמצוה אשר כתבתי להורותם' (שמות כד:יב) – התורה אשר כתבתי והמצוה להורותם. וכתביב 'ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם' (דברים לא:יט). 'ולמדה את בני ישראל' – זה מקרא; 'שימה בפיהם' – אלו הלכות. יום שבטלוהו עשאוהו יום טוב.

* * *

רגב לא נדרש כלל למקור תלמודי אחר המקביל למסורת שאצל יוספוס לגבי המהפך שחל ביחסים שבין הפרושים ויוחנן הורקנוס. כיוון שהמקור הזה מסיח לפי תומו בעניין כתיבת התורה שבעל פה, הריהו מאשש הן את פירושו לדבריו של יוספוס הן את המסורת שבמגילת תענית. וכך אנו קורין בברייתא שבבבלי קידושין (סו ע"א):

דתניא מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה וקרא לכל חכמי ישראל, אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו, והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו. והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו.³³ ויאמר אלעזר בן

33 התאור השלילי של אלעזר דומה לזה שאצל יוספוס, וגם שם הוא הגורם לקרע בין יוחנן הורקנוס לפרושים.

פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, לבם של פרושים עליך! ומה אעשה? הקם להם בציץ שבין עיניך. הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו. ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: ינאי המלך, רב לך כתר מלכות הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן, שהיו אומרים אמו נשבת במודיעים, ויבוקש הדבר ולא נמצא. ויבדלו חכמי ישראל בזעם. ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינך?! ומה אעשה? אם אתה שומע לעצתי – רומסם. ותורה מה תהא עליה? הרי כרוכה ומונחת³⁴ בקרן זוית כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד. אמר רב נחמן בר יצחק: תינח תורה שבכתב, תורה שבעל פה מאי? מיד ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה ויהרגו כל חכמי ישראל והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה.

כפי שראינו, מרכיבי המסורת בברייתא דילן ואצל יוספוס ואף ה־*dramatis personae* פחות או יותר זהים, למעט העובדה שלפי הברייתא הנתק בין המלך לפרושים חל בימי ינאי, ואילו לפי יוספוס בימי יוחנן הורקנוס. ברייתא אחרת יש בה כדי ליישב את הסתירה ולאשש את המסורת שאצל יוספוס:³⁵

34 ראו דברי אורבך בספרו (הערה 25 לעיל), עמ' 77: 'בעיית "תורה כתובה" לצדה של תורת משה היתה לנושא המחלוקת העקרוני שבין הפרושים לצדוקים. בברייתא הידועה בקידושין (סו ע"א) יעצו הצדוקים לינאי המלך לדכא את הפרושים: "אם אתה שומע לעצתי רומסם". על שאלת המלך "תורה מה תהא עליה?" — אמרו לו "הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית". בשעתו שיערתי שהגירסה צריכה להיות: "כתובה ומונחת", ואמנם מצאתי שזאת היא הגירסה ב"אגדות התלמוד" (קושטא 1511) ובכתב־יד של "אגדות התלמוד" ובכתב־יד ודפוסים ספרדיים. . . הצדוקים טענו שאין צורך בחכמים נושאי המסורת החיה שבעל־פה אלא יש "ספר כתוב ומונח".

35 בבלי ברכות כט ע"א.

תנן 'ואל תאמין בעצמך עד יום מותך' (מסכת אבות ב, ד), שהרי יוחנן כ"ג שמש בכהונה גדולה שמנים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. אמר אביי: הוא ינאי הוא יוחנן. רבא אמר: ינאי לחוד ויוחנן לחוד, ינאי רשע מעיקרו ויוחנן צדיק מעיקרו.

לעומת זאת הסיפא של הברייתא בקידושין אינו הולם את יוחנן הורקנוס אלא את ינאי, שכן נאמר שם: 'ויהרגו כל חכמי ישראל והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה'. בדינו מקור תלמודי נוסף למסורת הזאת בסיפור על העימות בין יהושע בן פרחיה לישו בבבלי סנהדרין.³⁶ הסיפור נפתח במילים אלו: 'כדקטלינהו ינאי מלכא לרבנן אזל יהושע בן פרחיה לאלכסנדריא של מצרים. כי הוה שלמא שלח ליה שמעון בן שטח' וכו'. סיוע מסוים למסורת הזאת מצוי אצל יוספוס, האומר³⁷ כי באחד החגים התקומם עם היהודים נגד ינאי והלה הרג למעלה מששת אלפים איש מן המתקוממים. במקבילה³⁸ מסר יוספוס יותר פרטים:

ההתקוממות אירעה בחג המצות, ונאשמה ינאי עמד ליד המזבח כדי להקריב קרבן, הוא נרגם באתרוגים. נוסף על כך הם חירפו וגידפו אותו באומרם שאינו ראוי לכהונה ולהקריב קרבנות 'כיוון שנולד משבוים [בתרגום הלטיני: 'משבויה']'. על כך נתמלא ינאי חמה והרג מהם כששת אלפים איש'.

כללו של דבר, יוספוס, התלמוד הבבלי והסכוליון של מגילת תענית תומכים זה בזה והמסקנה העולה מדבריהם היא שהפרושים, ובעקבותיהם החכמים, אימצו את הגישה שרווחה בעולם העתיק,

36 קז ע"ב. 'כל הענין' — אומר רבינוביץ בדקדוקי סופרים על אתר — 'נשמט מן הצענזור בדפוס בסיליאה ובדפוסים החדשים על כן העתקתי כולו'.

37 מלחמת היהודים א, 88.

38 קדמוניות היהודים יג, 372—373.

שהתייחסה בשלילה לעצם הכתיבה. לסיום נזכיר שתי אמירות המיוחסות לאמורא הגדול ר' יוחנן. באחת נאמר: ³⁹ 'א"ר יוחנן: לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל" (שמות לד: כז); ובאחרת: ⁴⁰ 'ואמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: כותבי הלכות כשורף התורה, והלמד מהן אינו נוטל שכר'.⁴¹

דוד רוקח, ירושלים

39 בבלי גטין ס ע"ב.

40 שם תמורה יד ע"ב.

41 בציטוטים ביוונית נקרים כמה וכמה שיבושים בספרו של רגב. חמש פעמים הוחלפה האות היוונית 'ק'י', χ, או X, הדומה בצורתה לאות הלטינית X, באות היוונית 'ק'סי', ξ, או Ξ, שצלילה דומה לצליל של האות הלטינית X. בעמ' 81 הערה 66 נכתב ἀπείχοντο במקום ἀπείχοντο; בעמ' 252: 'הכהונה הגדולה' – ἀρχιερωσύνη במקום ἀρχιερωσύνη; ר"ר ἀρχεῖν במקום ἀρχεῖν; בעמ' 253: ἔχουσιν במקום ἐχουσιν; בעמ' 324 הערה 49: 'ממשפחת כוהנים גדולים' – ἀρχιερατικῶ γένους במקום ἀρχιερατικῶ; בעמ' 221 הערה 23: 'בתורת משה' – νόμοις ἐν τοῖς Μωσέως νόμοι; בעמ' 279: 'לשחרר ולאסור' – λύει τε καὶ δεσμῆν; בעמ' 280 הצדוקים הם οἱ δυνατοῖς במקום οἱ δυνατοί; וכך גם בעמ' 287 הערה 49: οἱ δυνατοῖς במקום οἱ δυνατοί; ובעמ' 312 במקום ὄλην; בעמ' 324 הערה 49: בקדמוניות כ, 181 מוזכרים δοῦλοι, ואילו שם כ, 206 οἰκέτοι. צ"ל οἰκέται. אצל יוספוס שם כתוב באקרוטיבוס רבים: οἰκέτας.